

PAPER DETAILS

TITLE: Mevlânâ Lutfî Dîvânî'nda Oguz Türkçesinden Ödünçlemeler

AUTHORS: Dilan Tapar

PAGES: 901-922

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3608427>

54. Mevlânâ Lutfi Dîvânı'nda Oğuz Türkçesinden Ödünçlemeler¹

Dilan TAPAR²

APA: Tapar, D. (2023). Mevlânâ Lutfi Dîvânı'nda Oğuz Türkçesinden Ödünçlemeler. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (37), 901-922. DOI: 10.29000/rumelide.1406974.

Öz

Türk dilinin tarihî ve çağdaş yazı dillerinde Türk kültür, dil ve edebiyatının yansımalarını görmek mümkündür. Türk kültür tarihine etki eden toplumlardan biri olan Oğuzlara bakıldığında Türk dili ve edebiyatının gelişmesinde büyük katkılar sağladıkları görülmektedir. Oğuzlar ve dil etkileri, Eski Türkçe döneminden itibaren farklı yazı dillerinde görülmektedir. Oğuz Türkçesinin etkilerini taşıyan bir yazı dili de Türk dilinin ikinci tarihî döneminde yer alan Çağatay Türkçesi yazı dilidir. Çalışmada Oğuz Türkçesinin etkileri ayrı bir tabaka olarak değerlendirilen ödünçlemeler açısından ele alınmıştır. Bulgular Çağatay Türkçesi dönemi eserlerinden Mevlânâ Lutfi'nin Dîvânı üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın amacı Çağatay Türkçesinde ve o dönemde yaşayan Mevlânâ Lutfi'nin Dîvânı'nda Oğuz Türkçesinden ödünçlemelerin varlığını sorgulamaktır. Çalışma, Klasik Öncesi Çağatay Döneminde yazılmış bir eserdeki Oğuz Türkçesinden ödünçlemelerin ele alınması bakımından önem taşımaktadır. Çalışmada Karaağaç'ın hazırladığı Divan ele alınmış ve nüsha olarak Paris Nüshası incelenmiştir. Yöntem olarak durum çalışması ve amaçlı örnek yöntemlerinden ölçüt örneklem tercih edilmiş. Verilerin elde edilmesinde fişleme yöntemi tercih edilerek içerik analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışmada ele alınan bulgular ses bilgisi (fonetik), şekil bilgisi (morfoloji) ve kelime kadrosu açısından olmak üzere üç başlıkta ele alınmıştır. Tespit edilen bulgulardan hareketle görülen süreklileşme, erime, yutulma, sızıcılışma ve benzeri olayların varlığı eserde Oğuz Türkçesinin etkilerini gösteren özellikler arasında yer almaktadır. Örnekler, metnin tıpkıbasımından transkripsiyonu yapılarak incelenmiştir. Çalışma sonucunda Çağatay Türkçesi yazı dilinin Klasik öncesi döneminde yer alan Mevlânâ Lutfi Dîvânı'nda Oğuz Türkçesinden ödünçlemelerin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Oğuzlar, Oğuz Türkçesi, Ödünçleme, Çağatay Türkçesi, M. Lutfi Dîvânı.

¹ **Beyan (Bildiri):** Bu çalışma 19-21 Ekim 2023 tarihlerinde Sakarya'da düzenlenen XV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumunda sunulan "Mevlânâ Lutfi Dîvânı'nda Ses ve Şekil Bilgisi Bakımından Oğuz Türkçesinden Ödünçlemeler" adlı sözlü bildirin genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiş halidir.

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırma desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: %20

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 31.10.2023-**Kabul Tarihi:** 20.12.2023-**Yayın Tarihi:** 21.12.2023; **DOI:** 10.29000/rumelide.1406974

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Arş. Gör., Siirt Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü / Res. Ass., Siirt University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature (Siirt, Türkiye), dilan.tapar@siirt.edu.tr, **ORCID ID:** 0000-0001-9910-2872, **ROR ID:** https://ror.org/05ptwtz25, **ISNI:** 0000 0004 0399 6093

Adres | Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com

e-mail: editor@rumelide.com,

tel: +90 505 7958124

phone: +90 505 7958124

Loanings from Oguz Turkish at Mevlânâ Lutfi Divân³

Abstract

It is possible to see the reflections of Turkish culture, language and literature in the historical and contemporary written languages of the Turkish language. When we look at the Oghuzs, one of the societies that have influenced the Turkish cultural history, it is seen that they have made great contributions to the development of Turkish language and literature. Oghuz people and their language influences are seen in different written languages since the Old Turkish period. Another written language bearing the influences of Oghuz Turkish is Chagatai Turkish, which takes place in the second historical period of the Turkish language. In the study, the effects of Oghuz Turkish were discussed in terms of borrowings, which were considered as a separate layer. The findings were obtained from Mevlânâ Lutfi's Divan, one of the works of the Chagatai Turkish period. In the study, the effects of Oghuz Turkish are discussed in terms of borrowings, which are considered as a separate layer, and it is carried out through Mevlânâ Lutfi's Dîvân, which is one of the Chagatai Turkish period work. The study is important in terms of discussing borrowings from Oghuz Turkish in a work written in the Pre-Classical Chagatai Period. In the study, the Divan prepared by Karaağaç was handled and the Paris Copy was examined as a copy. As a method, criterion sampling from case study and purposeful sample methods was preferred. Content analysis was carried out by choosing the tagging method in obtaining the data. The findings in the study are discussed under three headings: phonetics (phonetics), morphology (morphology) and vocabulary. Based on the findings, the existence of continuity, melting, engulfment, oozing and similar phenomena are among the features that show the effects of Oghuz Turkish in the work. The examples were analyzed by transcribed from the facsimile of the text. As a result of the study, it was determined that there were borrowings from Oghuz Turkish in Mevlânâ Lutfi's Dîvân, which took place in the pre-Classical period of the Chagatai Turkish written language.

Keywords: Oghuz, Oghuz Turkish, Borrowing, Chagatai Turkish, M. Lutfi's Divan.

Giriş

Tarih insanlığın varlığından bu yana toplumların şekillendirmesiyle yoğrulmuştur. Milletlerin tarihine bakıldığından dönüm noktalarının belli bir topluluk(lar) bünyesinde geliştiği görülür. Türk tarihinde de benzer birçok durum görülmüştür. Türk tarihi ve dilciliğini etkileyen bir topluluk da şüphesiz Oğuzlar olmuştur. Oğuzlar, günümüzde geniş bir alana sahip Güney-Batı şive grubunu temsil eden büyük bir kavimdir. Korkmaz (2020, s. 11), Oğuzların hem siyasî hem de dil ve kültür tarihi açısından Köktürkler döneminden başlayarak gittikçe güçlenen, zaman içerisinde de büyük devletler ve imparatorluklar kurarak

³ **Statement (Paper):** This study is an expanded and revised version of the oral presentation titled "Borrowings from Oghuz Turkish in terms of Phonology and Morphology in Mevlânâ Lutfi Divân" presented at the XVth International World Language Turkish Symposium held in Sakarya on 19-21 October 2023.

It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 20

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 31.10.2023-**Acceptance Date:** 20.12.2023-**Publication Date:** 21.12.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1406065

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Adres

Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com

e-mail: editor@rumelide.com,

tel: +90 505 7958124

phone: +90 505 7958124

günümüze gelen, günümüzde de geniş bir dallanma ve yayılma ile varlık gösterdiğinden Türk tarihinde çok önemli ve kapsamlı bir yere sahip olduklarını belirtir. Oğuzlar, bugün Türk dünyasının Ceyhun nehrinden Balkanlara kadar uzanan “Güney-Batı” bölgesinde, nüfus bakımından çeşitli yoğunluklar içerisinde ve diğer kavimlerle bazen iç içe, bazen de sınırları geçişken bir komşuluk ilişkisi içinde yaşamaktadır (Türk, Doğan, & Şerifoğlu, 2016, s. 13).

Oğuz kelimesinin etimolojisi hakkında farklı görüşler söz konusudur. Németh, kelimenin “boy, kabile” anlamına gelen “ok” ile “+(u)z” çokluk ekinin eklenmesinden meydana geldiğini belirtir. Marquart da kelimenin etimolojisini yalnızca +(u)z için “adam” anlamıyla vermesi dışında Németh ile aynı şekilde vermiştir. Fakat Denis Sinör ve Faruk Sümer “adam” anlamına gelen “uz” diye bir kelimenin olmadığını belirterek Marquart’ın görüşünü reddeder (Sümer, 1972).

Oğuz kelimesinin etimolojisine bakıldığında, başta ok+uz>oguz biçiminde bir eklenmeyle “boy, boylar” anlamında sonrasında ise “belli bir boy topluluğunun adı” olduğu anlaşılmaktadır. Kelimenin esasında salt bir Türk boyunu ifade etmeyerek “boy, kabile” anlamına geldiği görülür. Kelime, Bizans kaynaklarında r/: z/ ses denkliğiyle “oğur” şekliyle -Oğuzlar henüz teşekkül etmiş değildir- Bulgar Türk boylarını ifade etmektedir (Ercilasun A. B., 2015, s. 15). Ercilasun konuyla ilgili Németh’in görüşlerine katılmasının yanında “kabile” anlamına gelen ve sonradan bir Türk boyu adı olan Oğuz kelimesi ile Oğuz Kağan Destanı’nda yer alan destan kahramanı olan Oğuz kelimelerinin farklı etimolojilere sahip kelimeler olduğunu belirtir. Uygurlar zamanında dokuz boyun birleşmesiyle Uygurlara “Dokuz Oğuz” denir. Bu dönemde adı geçen Oğuz adı, bilinen bir boy adı değil yalnızca “kabileler” anlamındaki kelimedir (Ercilasun, 2016, s. 222)

Oğuzlar, Türk tarihinin en kalabalık yapıya sahip topluluğudur. Oğuzların kalabalık bir yapıda olmalarında siyasi, coğrafi konum vb. durumlar etken olmuştur. Oğuzlar, Köktürkler döneminden başlayarak çeşitli şekillerde dağılım göstermiş ve günümüzde de varlığını sürdürmeye devam eden topluluktur. Türk kültür ve dilcilik tarihinde yer alan Oğuzlar hakkındaki ilk ve kapsamlı bilgileri Kâşgarlı Mahmud’un Dîvânü Lugâti’t-Türk adlı eserinde görmekteyiz. Türk dilinin ilk sözlüğü olması açısından temel bir başvuru kaynağı olan DLT (Dîvânü Lugâti’t-Türk)’de Mahmud, Oğuzlar ve Oğuz Türkçesi üzerinde yoğun bir şekilde durarak konunun anlaşılmasında rehber kaynak niteliği taşımaktadır.

Oğuz Türkçesi

Oğuzların, dil tarihiyle ilgili ilk dönemleri hakkındaki bilgiler 6.-13. yüzyıllar arasındaki dönemde Oğuz Türkçesi ile yazılmış eserlerin yokluğundan dolayı oldukça sınırlıdır. Oğuzlar, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devletlerinin kurulduğu döneme kadar siyasi bir varlık gösteremeyerek bağımsız bir devlet kurma yapısından uzak oldukları için yazı dili oluşumunu sağlayamamıştır. Oğuz Türkçesinin bir yazı dili haline alması 13. yüzyılda başlamaktadır (Korkmaz, 2020, s. 41). Metinlerle takip edilebilen 6. yüzyıldan itibaren farklı süreçlerden geçen Oğuzlar, nihayetinde Anadolu coğrafyasına yerleşerek bir yazı dilinin oluşumunu gerçekleştirmiştir (Türk, Doğan, & Şerifoğlu, 2016, s. 20). Oğuz Türkçesinin yazı dili olma hususunda kısaca; önceleri konuşma dili olan Oğuz ağzının 13. yüzyıla gelindiğinde Azerbaycan ve Anadolu’da artık bir yazı dili haline gelerek varlığını ispat ettiğini ifade edebiliriz (Ercilasun, 2016, s. 429).

Ercilasun (2016, s. 433), 13. yüzyılda Azerbaycan ve Anadolu’da Oğuz yazı dilinin oluşturulmasının sebeplerinin nüfus, coğrafya, sosyal hayat, din ve tasavvuf, sözlü edebiyat ve siyasi şartlardan dolayı olduğunu belirtir.

Akar (2021, s. 47), Oğuz Türkçesinin 13. yüzyılda yazı dili olmasında; “beylerin Türk dilini siyasi bakımdan desteklemeleri, Türkçe yazan yazar ve şairlerin beyler tarafından himaye edilmeleri, tasavvuf

Adres

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124

Address

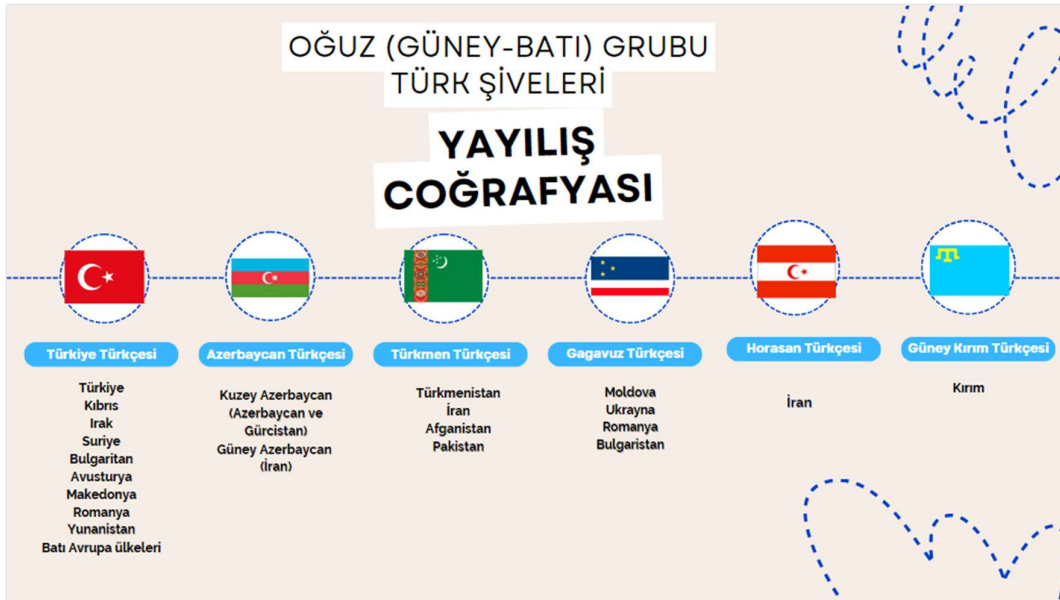
RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124

hareketleri, Osmanlı devleti tarafından Türkçenin resmî dil olarak kabul edilmesi ve Osmanlı devlet ve bürokrasi dilinin Türkçe olması” şeklindeki beş temel etkenin olduğunu belirtir.

Oğuz Türkçesinin yazı dili halini almasında farklı araştırmacıların da ifade ettikleri şekilde pek çok etken mevcuttur. Fakat bir yazı dilinin gelişimindeki önemli kriterlerden biri şüphesiz konuşma diliyle mevcut sözlü bir gelenekten beslenmiş olmasıdır. Bu bağlamda Oğuz Türkçesi ağızdaki güçlü yapı Oğuz Türkçesinin yazı dili olmasında büyük önem arz etmektedir.

Oğuz Türkçesinin tarihî gelişim süreci ve diğer yazı dillerinden ayrılan yönlerine dair ilk bilgileri Kaşgarlı Mahmud’un *Dîvânu Lugâti’t-Türk* adlı eserinde görmekteyiz. Orta Türkçe dönemi şivelerine bakıldığında Doğu Şive Grubunu Karahanlı Türkçesi, Kuzey Şive Grubunu Kıpçak Türkçesi ve Batı Şive Grubunu Oğuz Türkçesinin temsil ettiği görülür. Oğuz Türkçesinin ilk yazı dilini Eski Anadolu Türkçesi dönemi oluşturmaktadır. Bunda Türk dilinin gelişim dönemi etkili olmaktadır. Çalışma, Oğuz Grubunun Çağdaş şiveleri dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir. Oğuz (Güney-Batı) Grubu Türk şiveleri; Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Gagavuz Türkçesi, Horasan Türkçesi ve Güney Kırm Türkçesidir. Türk dilinin en güney-batı diyalekti ise Türkiye Türkçesidir. Oğuz Grubu Türk Şivelerine bakıldığında konuşur sayısı en fazla olan yazı dili Türkiye Türkçesidir (Şekil 1).

Şekil 1: Oğuz (Güney-Batı) Grubu Türk Şivelerinin Yayılış Coğrafyası

Kaynak: <https://turkdili.gen.tr/tuerkcenin-buguenue.html> (22.07.2023).

Oğuz Türkçesinin tarihî ve dil tarihî gelişiminden anlaşılacağı üzere Oğuz Türkçesi, Türk dilinin önemli tarihî yazı dillerinden biridir. Konu ele alınırken Korkmaz’ın (1974), (1995), (2010), *Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler*, *Kaşgarlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi ile Oğuz Türkçesinin Tarihî Gelişme Süreçleri*, Gülsevin’in (1998), (2010), *Köktürk Bengü Taşlarındaki Oğuzca Özellikler ile Oğuzca Olmayan Türk Lehçelerindeki Oğuzca Unsurlar ve Bunlara Teorik Bir Yaklaşım*, Hazar’ın (2011) *Çağatay Türkçesinde Oğuzca Özellikler ve Benzerlikler* ve Kaymaz’ın (2004) *Çağatay Türkçesindeki Oğuzca Unsurlar Üzerine* adlı çalışmalar konuyla ilgili temel bilgileri ve mukayese edebilecek donanımları kazandırması açısından yardımcı kaynaklardır. Oğuz Türkçesinin etkisini Eski Türkçe dönemi başta olmak üzere diğer birçok yazı dilinde görmek mümkündür. Çalışmada da Çağatay Türkçesi eserlerinden

Adres | Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124

biri olan Mevlânâ Lutfi Dîvânı'nda Oğuz Türkçesinden ödünçleme örnekleri tespit edilmiştir. Ödünçleme, bir dilin herhangi bir diyalekt farkını gösteren unsurlarına denir. Ödünçleme; lehçe farkının gözetilmediği, bir dilin kendisine yakın şivelerinden olduğu "iç ödünçleme" ve lehçe farkının gözetildiği, bir dilin kendisine uzak lehçelerinden olduğu "dış ödünçleme" olmak üzere ikiye ayrılır (Turan, 2020, s. 11). Çalışmada, lehçe farkının olmadığı ilgili yazı dilinde Oğuz Türkçesinden ödünçlemeler ele alındığından "iç ödünçleme" üzerinde inceleme gerçekleştirilmiştir. Ödünçleme, tabakalaşmalar içerisinde ayrı bir tabakayı temsil etmektedir. Tabaka, "bir diyalekte ait dil özelliklerine" tabakalaşma ise "farklı zamanlara ve/veya mekânlara ait dil özelliklerinin eş zamanda bir araya gelmesine" denir (Saka, 2011, s. 8). Mevlânâ Lutfi Dîvânı'nda Oğuz Türkçesinden ödünçlemelerin ele alındığı çalışmada ayrı bir tabaka kimliğiyle mevcut olan ödünçlemeler ele alınarak eserde Oğuz Türkçesinin izleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma, Çağatay Türkçesi döneminde Oğuz Türkçesinden ödünçlemelerin örneklenmesi amacıyla hizmet ettiğinden önem arz etmektedir.

Çağatay Türkçesi

Çağatay Türkçesi, Türk dilinin Ana Batı Altayca lehçesinin Eski Doğu Türkçesi kolunun 11.-16. yüzyıllar arasını kapsayarak ikinci tarihî dönemi olan Orta Türkçe dönemi içerisindeki tarihî bir yazı dilidir. Karahanlı ve Harezmi Türkçesiyle birlikte Karluk (Doğu) Şive Grubu içerisinde yer alır. Çağatay terimi önceleri Çağatay ulusunda yaşayan göçebe Türkler için kullanılırken sonrasında yazar ve tarih araştırmacıları tarafından Timurlular Devletinin Türk halkı için kullanılan bir terim olmuştur. Çağatay döneminde oluşan edebî dili ifade etmek için "Çağatay tili" ve "Çağatay Türkîsi" terimleri kullanılmıştır. Fakat dönem içerisindeki yazar ve şairler dönem hakkında "Türkî, Türk tili Türkî til, Türk lafzı, Türk elfâzı, Türkçe, Türkçe til" gibi terimleri daha çok tercih etmişlerdir. Dönemin "Çağatay" adını almasında Armin Vambery etkilidir. Vambery, 1867'de Leipzig'de basılan "Çagataische Sprachstudien" (Çağatay Dili Araştırmaları) eseriyle Çağatay adının yerleşmesinde etkili bir isim olmuştur (Argunşah, 2018).

Çağatay Türkçesinin tarihî dönemleriyle ilgili Smayloviç, Köprülü, Şçerbak, Eckmann, Canpolat vb. birçok kişinin tasnifi mevcuttur. Belirlenen tasniflerden yaygınlık kazanılan J. Eckmann'a aittir. Eckmann Çağatay Türkçesi dönemini Klasik öncesi, Klasik ve Klasik sonrası dönem olmak üzere üç kategoriye ayırır. Klasik öncesi döneme bakıldığında 1390'lı yıllarda kaleme alınan ilk eserlerden başlayarak Nevâyî'nin ilk divanını yazdığı 1465 yılına kadarki 70-75 yıllık bir aralığı kapsamaktadır. Bu dönem metinlerine bakıldığında Nevâyî'den itibaren görülmeyen bazılarının Oğuz Türkçesine ait olduğu dil hususiyetleri görülür (Argunşah, 2018). Çalışmada Çağatay Türkçesinin ilk dönemi olan Klasik öncesi dönemin önemli şairlerinden biri olan M. Lutfi'nin Divanı ele alınmıştır. Çalışmada Divan'da görülen Oğuz Türkçesinden ödünçlemeler elde edilen verilerin incelenmesiyle tasnif edilerek oluşturulmuştur.

Mevlânâ Lutfi Dîvânı

M. Lutfi'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Doğum tarihinin ölüm tarihinden yola çıkılarak anlaşılması mümkündür. Kaynaklarda belirtilene göre hicri olarak 17 Şaban 897 senesinde 99 yaşında vefat ettiğinden doğumu 797'dedir, miladi olarak 1393 yılıdır. Lutfi'nin doğum yeri de doğum yılı konusundaki belirsizliği yaşamaktadır. Doğum yeri Herat'ta şöhret bulduğundan Herat olarak anlaşılmaktadır (Ertaylan, 1960, s. 1). Lutfi hem kendi çağdaşlarını hem de dönemin edebiyat geleneğine gelecekte ivme kazandıracak olan Nevâyî'yi etkileyecek yetkinliğe sahiptir. Nevâyî, Lutfi'nin edebî yönü hakkında zamanının melikü'l-kelamı (sözün sultanı) olduğunu, Farsça ve Türkçede benzerinin olmadığını fakat asıl şöhretini Türkçeden kazandığını ve Türkçe Divanı'nın meşhur olduğunu belirtir (Eraslan, 2001, s. 66).

Adres

Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com

e-mail: editor@rumelide.com,

tel: +90 505 7958124

phone: +90 505 7958124

Lutfi, Çağatay Türkçesini eserlerinde ustalıklı işlemiştir. Gazel, kaside ve tuyuğlarında kullandığı dil dönemi yansıttığından dikkat çekici bir isim olarak yer almaktadır. Lutfi'nin eserlerinde Kıpçak ve Oğuz Türkçesinden özellikler görmek mümkündür. Eserleri Divan, Gül ü Nevruz, Zafername ve Farsça Şiirleri şeklindeki çalışmalarıdır. Eserlerinden Zafername'ye bakıldığında on binden fazla tercüme içermektedir fakat eserin nüshası yoktur. Nevâyî eserin bir müsvedde çalışması olduğunu belirtir. Farsça şiirlerinin olduğu fakat bunların bir divanda toplanıp toplanmadığı konusunda belirsizlik olduğundan eserin mevcut sayılmadığını belirtir.

Çalışmada Lutfi'nin Divanı ele alınmıştır. Çalışma, Karaağaç'ın Mevlânâ Lutfi Divanı (2020) adlı eseri üzerinden gerçekleştirilmiştir. Divanı'n Paris (P), Gotha (G), Bursa (B), Londra (L), İstanbul- Üniversite Kütüphanesi (Ü) ve Tahran (T) olmak üzere altı nüshası mevcuttur. Nüshalar arasından en çok farklılığın Gotha (G) nüshasında olduğu görülür. Karaağaç, çalışmasında altı nüshanın mukayesesini yaparak tenkitli metin ortaya koymuştur. Çalışmada Paris nüshasını esas almıştır (Karaağaç, Mevlânâ Lutfi Divân, 2020). Nüsha, Paris'te Bibliotheque National nüshasıdır ve Suppl. Ture 981 numarada kayıtlıdır (Ertaylan, 1960, s. 14). Divan, Geda adlı diğer bir Çağatay dönemi şairiyle aynı citte yer almaktadır. Divan, 1 tevhit, 1 naat, 4 kaside, 361 gazel, 113 tuyuğ ve 57 müfretten oluşmaktadır. Karaağaç'ın çalışmasında esas aldığı Paris nüshası ise 1 tevhit, 1 naat, 311 gazel ve 54 tuyuğdan oluşmaktadır. Çalışmada da toplanan veriler Paris nüshası üzerinden ele alınmıştır. Paris nüshası dışındaki yerlere ancak gerek duyulduğunda başvuru yapılarak çalışma gerçekleştirilmiştir.

Yöntem

Türk dilinin tarihî dönemlerden ikincisi olan Orta Türkçe dönemi içerisinde Çağatay Türkçesi döneminde yer alan Mevlânâ Lutfi Divânı'nda Oğuz Türkçesinden ödünçlemelerin ele alındığı çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan araştırma deseni türü için durum çalışması kullanılmıştır. Durum çalışması türlerinden de iç içe geçmiş tek durum deseni kullanılmaktadır. Söz konusu alt desende, tek bir durum içinde çoğu kez birden fazla alt birimin olabilmesi ve bu durumda birden fazla analiz biriminin yer aldığı görülür (Yıldırım & Şimşek, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, 2021, s. 313). Çalışmada ödünçlemeler ses bilgisi, ekleşme bilgisi ve kelime kadrosu olmak üzere üç birimde ele alındığından yöntem olarak iç içe geçmiş tek durum deseni kullanılmıştır.

Çalışmada ele alınan probleme karşı veri elde edebilmek amacıyla amaçlı örneklem ve alt türlerinden biri olan ölçüt örneklem kullanılmıştır. Ölçüt örneklemedeki temel anlayış önceden belirlenmiş bir dizi ölçütü karşılayan bütün durumların çalışmasına dayanmaktadır (Yıldırım & Şimşek, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, 2021, s. 120). Ele alınan çalışmada Oğuz Türkçesinden tabakalar ölçüt olarak kullanılmış ve eserdeki varlığı sorgulanmıştır. Çalışmada elde edilen veriler doküman analizi yoluyla incelenmiştir.

Verilerin analizinde içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizinin gerçekleştirilmesindeki temel amaç toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşım sağlamaktır (Yıldırım & Şimşek, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, 2021, s. 249).

Çalışmada öncelikle Oğuzlar ve Oğuz Türkçesinin tarihî gelişimine yer verilmiştir. Çalışmada eserin ait olduğu Çağatay Türkçesi dönemi ile yazar ve eser hakkında bilgiler sunulmuştur. Alanyazında konuyu destekleyen çalışmalar ışığında ve Türk dilinin dilcilik bakış açısı göz önünde bulundurularak konu ele alınmıştır. Veriler ses bilgisi, ekleşme bilgisi ve kelime kadrosu olmak üzere üç başlıkta incelenmiştir. Çalışmada Oğuz Türkçesinden ödünçleme olarak tespit edilen her örnek fişleme yöntemiyle derlenmiş ve ayrı başlıklar halinde tasnif edilmiştir. Fişlenen örnekler, metnin tıpkıbasımında okunarak tırnak işareti içerisinde gösterilmiş ve parantez içerisinde eserin kısaltmasıyla ilgili nazım türü ve beyit numarasına göre verilmiştir. Çalışmada varlığı gözlemlenen başlıklara bakıldığında; bazı başlıklarda

Adres | Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com

e-mail: editor@rumelide.com,

tel: +90 505 7958124

phone: +90 505 7958124

Divan'da geçtiği adet belirtilmiş, bazı örneklerde ise gerek adet fazlalığından gerekse de yalnızca bir adet olduğundan bazı örneklerde nicelik olarak belirtilmemiştir.

Çalışmanın sınırlılıkları

Bir çalışmanın gerçekleştirilmesi amacına hizmet eden önemli bir aşama da şüphesiz ilgili çalışmanın sınırlılıklardır. Ele alınan konuyla ilgili sınırlılıklar şunlardır:

- 1) Oğuz Türkçesinden ödünçlemeler, Türk dilinin dörde ayrılan tarihî dönemlerinden birini içererek 12.-17. yüzyıllar arasında ikinci dönem olan Orta Türkçe döneminde ele alınmıştır.
- 2) Türk dilinin Karluk (Doğu) Şive Grubu yazı dillerinden Çağatay Türkçesi dönemindeki bir eser üzerinden gerçekleştirilmiştir.
- 3) Çeşitli tabakalaşmalar içerisinde bir tabaka olan ödünçleme tabakası üzerinde inceleme gerçekleştirilmiştir.
- 4) Çalışmada görülen ödünçleme örnekleri ses bilgisi, şekil bilgisi ve kelime kadrosu olmak üzere üç başlıkta ele alınmıştır.

Bulgular

Çalışmanın bu başlığında tespit edilen veriler incelenmiş ve Mevlânâ Lutfi Dîvânı adlı eserde Oğuz Türkçesinden ödünçlemeler ses bilgisi, şekil bilgisi ve kelime kadrosu olmak üzere üçe ayrılarak ele alınmıştır.

1. Ses Bilgisi (Fonetik)

1.1. #b>#m değişimi

Oğuz Türkçesinin karakteristik özelliklerinden biri olan #b>#m değişimine bakıldığında genellikle #b şeklinde yer alarak süreklileşmeden korunduğu görülür (Korkmaz, 2020, s. 57). Söz konusu değişimde uzak benzetme yer almaktadır. Bu ses değişimiyle Batı Türkçesinin Eski Anadolu Türkçesi yazı dili döneminde karşılaşılır fakat bu yazı dilinin Osmanlı Türkçesi dönemine gelindiğinde #m şeklindeki değişim yerini #b ile korunmaya bırakmıştır (Ergin, 2021, s. 107).

Çağatay Türkçesinde 1. şahıs eki “men” şeklinde süreklileşerek #m ile geçmektedir. M. Lutfi Divanı'nda “men” şeklinde geçen örnekler dışında yalnızca bir yerde #b ile korunduğu görülür (Eckmann, 2021, s. 87). Öyle ki ilgili beyte bakıldığında birinci mısra “ben” ikinci mısra ise “men” şeklinde iki kullanımın da yer aldığı görülür.

“sin hüsni iliniñ hânısın ü **ben** de dilenci
sin dilber-i gülruhsın ü men bülbül-i mehcür” (MLD-40/2)

1.2. #b>#Ø yutulma

Söz konusu değişimde ele alınan örnek bol- kelimesi üzerinden gerçekleşmektedir. Eski Türkçe döneminde korunurken Eski Anadolu Türkçesinde #b sesi yutulur ve ol- şeklinde yer alır. Çağatay Türkçesi bu hususta bol- şekliyle korumayı (:#b) tercih etmiştir. Nevâyi öncesi Çağatay Türkçesinde bol- yanında sık sık ol- ile de karşılaşmaktadır. Ol- şeklindeki kullanım Nevâyi'ye gelinceye kadar azalır fakat yine de tamamen kullanım dışı olmamaktadır (Karaağaç, Mevlânâ Lutfi Dîvân, 2020, s. 22). M. Lutfi Divanı'nda bol- yanında Oğuz Türkçesi özelliğindeki ol- şekli de görülmektedir: ol- (91).

“kaş u közüñge kıılır güşe-nişinler iktidâ
turfâ mihrâbı ki **bolğay** anda ösrükler imâm” (MLD-167/2)

Adres | Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124

“ay tig yüzinde ağız müvecceh tüşüpturur
her kayda kim kamer **ola** tüşkey arada mīm” (MLD-162/4)

“ğark **oldı** yüzün hacletidin gül ‘ arak içre
sarğardı kıyaş bahtı çü ol luft-ı haq içre” (MLD-253/1)

1.3. Yuvarlaklaşma

Eski Türkçeden sonra özellikle Harezmi Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesinde görülen yuvarlaklaşma temayülü -v# ve +v# dışında Çağatay Türkçesinde yer almamaktadır. Harezmi ve Eski Anadolu Türkçesinde görülen -(I)p zarf fiilinde ve 1. ve 2. şahıs iyelik eki vokallerindeki yuvarlaklaşma örnekleriyle M. Lutfi Divanı’nda da karşılaşılmaktadır. Söz konusu durumlarda görülen yuvarlaklaşma örnekleri Klasik dönem Çağatay Türkçesinde kullanımdan kalkarak yalnızca Lutfi ve Gedâi Divanı ile Mahzenü’l-Esrâr’da görülmektedir. Klasik döneme gelindiğinde yalnızca isim ve fiil kelime türlerinde (-v# ve +v#) dudak sesi olan “v” sesinin tesiriyle yuvarlaklaşma örnekleri görülecektir (Karaağaç, Mevlânâ Lutfi Dîvân, 2020, s. 29). ā ğ ī ŋ ō ū ź ‘

v# tesiriyle oluşan yuvarlaklaşma örnekleri: cevr (4), çivür-(1), devr (4), siv- (6), ivür- (4), yavuş- (2), yavut- (2), yavuş (1), kavuş- (2) ve kivür- (1).

“çeng tig kıddım niçe **cevrün** ilindin boldı ħam
nâle yok a‘ zâm ūze bolsa reg ū pey tār tār” (MLD-62/3)

-(I)p zarf fiilinde görülen yuvarlaklaşma örnekleri: sızğur- (1) ve zâriflen- (1).

“ħublar köp ilge ħüsn satadur **zâriflenüp**
körgüz yüzün ki hiç ola anlar zârâfeti” (MLD-297/2)

1. ve 2. şahıs iyelik eki vokallerinde görülen yuvarlaklaşma örnekleri: cân (2), leb (1) ve oram (1).

“iy ezeldin **cânuma** zülfüñ kıza bolğan belâ
kıaş u közün biri birniñ üstide kilgen belâ” (MLD-10/1)

1.4. #t>#d değişimi

Ergin (2021, s. 107), Eski Türkçede #t şeklinde korunduğunu Batı Türkçesinde #d şeklinde ötümlüleşme hadisesinin olduğunu ve bu değişimin Batı Türkçesinde geniş ölçüde görülen bir değişim olduğunu ifade eder. Çağatay Türkçesi bu değişimde #t’den yanadır ve eserlerde görülen #d’li örnekler de Oğuz Türkçesinden gelen özelliklerdendir (Kaymaz, 2004, s. 205). M. Lutfi Divanı’nda görülen örnekler: dağı, di-, dig, dig-, dek, digin, digrî, digül, dilençi, dilü, dudağ ve dur-.

“mihrâb **dek** kıaşına nazar kılgalı biri
peyveste vird-i lufti ol aynıñ du‘ âsıdur” (MLD-48/5)

“yüzüñniñ ħecridin cânımğa yittim
anıñ üçün seniñ **dik** câna kildim” (MLD-170/5)

“eger barurmin iligtin maħall-i ‘ ayb **digül**
ki fitneler bar uşol ħamze merħabâsında” (MLD-245/3)

Adres

Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com

e-mail: editor@rumelide.com,

tel: +90 505 7958124

phone: +90 505 7958124

“közdin kuluñni salma siver **diyü** yazğurup
öz lutfuñu nazar kıl u bakma günâhına” (MLD-259/6)

“yüzüñe tekye kılıp zülf kiçe tañğa **digin**
uzun uzak mini vaşfıda kışşa-ğ'ân kıldı” (MLD-366/2)

1.5. G>Ø değişimi

Bu değişimde ele alınan özellik çok heceli kelimelerin sonunda G# ve G/ olmak üzere iki açıdan ele alınmıştır. G# değişme, Türk dilinin tarihî dönemlerinden ikincisi olan Orta Türkçe dönemini üçe bölen fonetik bir hadise olması yönüyle büyük önem arz etmektedir. Bu iki değişim Oğuz Türkçesinde 13. yüzyılın sonlarında artık G#>Ø# şekliyle erime ve G/>Ø/ şekliyle yutulma hadiseleri ile varlığını sürdürmüştür (Korkmaz Z. , 2020, s. 59).

Söz konusu değişimler Çağatay Türkçesi döneminde korunmuştur fakat yer yer eridiği ve yutulduğu örneklere bakıldığında Oğuz Türkçesinden gelen bir özellik olduğu anlaşılmaktadır (Kaymaz, 2004, s. 208). M. Lutfî Divanı'nda görülen örnekler:

G# erime: ıssı (1).
“ilti zülfüñ köñlümizni vü fūrū-pāy eyledi
uğrısı dirler ki küçlüğ bolsa **ıssımı** yiñer” (MLD-67/2)

G/ yutulma: kulağ (17) ve kirek (42).
“âhir iy felek nâle vü feryādım işitgil
her niçe meniñ âhım ağır kıldı **kulağın**” (MLD-131/3)

“dilber kaçında köz xanı çün şerh-i hâl iter
lutfî nige **kirek** arada tercümân dağı” (MLD-289/7)

1.6. d/>>y/ geçişme

d/>>y/ geçişme olayındaki süreç Eski Anadolu Türkçesi döneminde tamamlanmıştır. Sürecin tamamlanmasında ž/ sesi sızıcılışmayla w/ sesi de damaklılaşmayla hizmet ederek geçişme ses olayının gerçekleşmesini sağlamaktadır. d/>[ž/(:d/)>w/]>y/ geçişme ses olayındaki teşekkül noktası değişikliği, bu ses olayını diğerlerinden ayırarak en zor ses değişimi olayı kılmaktadır (Turan, 2023, s. 10). Kâşgarlı söz konusu değişimle ilgili şunu belirtmektedir: Yağma, Toksı, Kıpçak, Yabaku, Tatar, Kay, Çomul ve Oğuzların d (ḍ) harfini daima y (ḡ)'ye çevirdiklerini ve hiçbir zaman d (ḍ)'lı söyleyemediklerini belirtir. Kayın ağacı kelimesini örnek vererek bunların dışındakilerin “kağın” bunların “kağın” dediklerini ifade eder (Atalay, 1985, s. 32). Oğuzlar aradaki geçiş sesleri (>ž/>w/) sonrasında sızılışma ve damaklılaşma olayları ile d/>>y/ şeklinde kullanırlar.

Argunşah (2018, s. 110), Çağatay Türkçesinde söz konusu değişim konusunda bu değişimin Çağatay Türkçesi ile Harezmi Türkçesi dönemini ayıran en önemli ses özelliklerinden biri olduğunu ve Harezmi Türkçesinde d/ korunduğunu Çağatay Türkçesinde ise y/ değişiminin olduğunu belirtir.

M. Lutfî Divanı'nına bakıldığında bu ses olayında y/ ile bir değişim söz konusudur. Fakat korunma şeklinin yalnızca “adağ” (2) kelimesinde geçtiğini bunun haricinde metinde “ayak” şeklinde y/ değişimiyle geçtiği görülür. M. Lutfî Divanı'nda görülen örnekler: adağ (2), ayag (6), ayak (19), қауғу (21), ayrıl- (2), boy (10), қой- (49), toy- (13), уы- (3), кий- (19), кийин (1), кийик (2) ve ару (1).

Adres | Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124

e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124

“firqatında tökti şāhım közlerim dürr-i yetim
ol **adaķınğa** tüşüp hālin ayıtsa tut kulaķ” (MLD-122/6)

“köz yaşı yığlayu tüşeyin dir **adaķınğa**
bilmen nidür tapuķda bu sāyil su’ālini” (MLD-353/6)

“ilgin öpüp **ayaķınğa** köñlek yiņi tüşer
bilmen anıñ başında dağı ni ħayāli bar” (MLD-57/4)

“ġamzeġa va’de kılıp kılmadıñ ay şüh vefā
çin sini vaşf iteyin baştın **ayaķ** yalġansın” (MLD-186/4)

“iy cefādın bir zamān köñli peşimān bolmaġan
ķanı baġrım zerre-i **ķayġuñ** bile ķan bolmaġan” (MLD-199/1)

“ol ķuyayş yüzüñdin **ayrıġan** üçün
ķayġudın zerre ħuzürim ķalmadı” (MLD-474/2)

“salına çıķsa **boyı** servdin ħarāc tiler
ġoten çiçekleridin zülfi bāc tiler” (MLD-68/1)

“su **ķoyġalı** aydı yaramas siz aña rıdvān
barmañ uyalur siz size anda ni maġal bar” (MLD-58/6)

“közüm **toymas** niçe ħüsnüñġa baķsam
beli artuķsı devlet köz çıķarmas” (MLD-487)

“körgüzmedıñ tüşümde birer zülf ü ¸arızıñ
ay baġt kim didi saña kim tün ü kün **uyı**” (MLD-354/5)

“bıvech çıķar kün yüzi devrinde uyalmas
bir yolu uşol ħıyre **ķiyin** saldı ħayāni” (MLD-332/6)

“köp yöġürmeķtin **ķiyik** közi ķarardı sehm yip
kür niçük ġamzeñ oķı anı ciger-ġün eyledi” (MLD-312/3)

1.7. ķ>ġ deġişimi

Batı Türkçesinin ilk devresinde ortaya çıķtığı anlaşılan ve daha sonra Azerbaycan ve Osmanlı sahaları arasındaki belirli ses farklarının başında gelen bir deġişimdir (Ergin, 1971, s. 92). Bu ses deġişimine Çaġatay Türkçesi döneminde sınırlı da olsa rastlanmaktadır. M. Lutfi Divanı’nda görülen örnekler: oġşa- (12), yaġşı (35) ve aġşam (1).

Adres	Address
<i>RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi</i>	<i>RumeliDE Journal of Language and Literature Studies</i>
e-posta: editor@rumelide.com	e-mail: editor@rumelide.com,
tel: +90 505 7958124	phone: +90 505 7958124

“zülfiğe qadr u berât **oğsar** velî yüz farkı bar
söz anıñ yanındaki hürşid ü mehtâbındadır” (MLD-90/5)

“la‘ lıñ kim ol hâtemdurur engüşteri tig ağzıñ
anıñ kibi **yahşı** ‘aқиқ ‘ömrinde körmedi yemen” (MLD-192/3)

“ıyd **abşanı** nezârede kördi qaşın meger
gerdün iteki içre yaşurdı hilâlini” (MLD-353/3)

1.8. #y yutulma

Kâşgarlı, Oğuz Türkçesinin özelliklerinden bahsederken Oğuzlar ve Kıpçakların isim ve fiil türündeki kelimelerde ilk sesin elif ile yazıldığını yani yutulduğunu (#Ø) veya #c'ye döndüğünü belirtir. Örnek olarak da Diğer Türklerin yolcu'ya “yelkin” dediklerini Oğuz ve Kıpçakların “elkin” dediğini (#y>#Ø) ya da diğer Türklerin “yincü” dediğine Oğuz ve Kıpçakların “cincü” dediklerini (#y>#c) belirterek söz konusunu fonetik olayı örneklerle desteklemektedir (Atalay, 1985, s. 31). M. Lutfi Divanı'nda da bu ses olayının #y ile korunduğunu ve aynı zamanda Oğuz Türkçesi özelliğinden biri olarak da #Ø şeklinde yutulduğu örneklerle de karşılaşmaktayız. M. Lutfi Divanı'nda görülen örnekler: ırak (1), ipsiz (1) ve inçü (7).

“yârdın ay rakîb bizni niçe başka tutarsın
cân birsem **ıraklık** bile boynunğa vebâlım” (MLD-177/4)

“bağladı **ipsiz** mini min köñlüm ayağın çin ara
ehl-i sevdâ boynına zülfünni zincîr eylegen” (MLD-189/6)

“külerde körgeli irniñ bile tişin köz yıglap
demi kân-ı bedaşşândur zamâni **inçü** deryâsi” (MLD-296/2)

1.9. ğ/>v/ dudaklılaşma

Çağatay Türkçesini, Karahanlı ve Harezmi Türkçesinden ayıran önemli özelliklerden biri de bu ses olayıdır. Eski Türkçede ğ/ korunma, Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde w/ dudaklılaşma ve sızıcılılaşma olan bu ses olayı Çağatay Türkçesinde v/ şeklinde bir değişme göstermektedir (Argunşah, 2018, s. 109). M. Lutfi Divanı'nda bu ses değişimini yalnızca 345/5 nolu beyitte geçen “yavuk” kelimesinde görülmektedir.

“merhamettin yıraqimes sorsañ
kim **yavuktur** bu hâstanıñ seferi” (MLD-343/5)

1.10. l/ erime

Eski Türkçede keltür- ve oltur- fiilindeki l/ sesinin erimelediği kelimenin Eski Anadolu Türkçesinde getir- ve otur- şeklinde l/ sesinin eridiği görülür (Özkan, 1995, s. 101). Çağatay Türkçesinde bu fiilleri, kiltür- ve kitür- ile oltur- ve otur- olarak iki şekilde de görmekteyiz. Çağatay Türkçesinde l/ erimesinin görülmesinde kültürel etkileşime bağlı olarak Oğuz Türkçesinin etkisiyle meydana gelmiş olabilir (Güneş, 2023, s. 506). M. Lutfi Divanı'nda kiltür- 1, kitür- 11 yerde; oltur- 13, otur- şekli ise 2 yerde geçmektedir.

“lutfi ger ‘âşık bolup kıldı fedâ cân ni ‘aceb

Adres | Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com

e-mail: editor@rumelide.com,

tel: +90 505 7958124

phone: +90 505 7958124

körse ger kâfir anı **kiltürgey** imân yüzige” (MLD-17/5)

“za’ fim ol yerge yetiptür kim mini yıl tanımas
çün selâmını **kitürse** bizge yitkürmey öter” (MLD-67/3)

“köñlüm kara yerge niçe **oltursun** ol zülf ilgidin
cem’ eyle nâzük vech ile kim bes perişândur köñül” (MLD-153/6)

“fırkatıñ çölinde her bir yol üze **otrıp** közüm
ayttı tâcıklar tilinçe kimni körse h’âce âb” (MLD-24/3)

“**otursañız** nefesi gül yıgaçı astında
şabâ çü kopsa gül üstinde barça gül saçılır” (MLD-70/3)

1.11. r/ erime

M. Lutfi Divanı’nda r/ erime için ele alınan örnek “bile” kelimesidir. Özkan (1995, s. 3), r/ erimesindeki ses olayını Oğuz Türkçesinden bir özellik olarak değerlendirmiştir. Metinde kelimenin hem “birle” şekli hem de Oğuz Türkçesindeki “bile” şekli yer almaktadır. Divan’da birle şekli 120 yerde bile şekli ise 169 yerde yer alarak eridiği şeklin daha fazla olduğu görülür.

“raķib cânını algay ĥudâ-yı ‘ izz ü cel
ki lutfi **birle** katılmas velik köp katılır” (MLD-70/7)

“başınğa min şafâ bireyin dir kılıç **bile**
cevr itmesirdi mihr üçün imdi şafâ kıılır” (MLD-45/3)

“lâf ursa kün yüzün **bile** ‘aynı-ı güzâfirür
körklügsin oķsın özge kişi sözi lâfirür” (MLD-101/1)

2. Şekil Bilgisi (Morfoloji)

2.1. +II

Eski Türkçede +IIG şeklinde olan Eski Anadolu Türkçesinde G# erime ve yuvarlaklaşma ile +IU ile yer alır (Ergin, 2021, s. 170). M. Lutfi Divanı’nına bakıldığında G# erime hadisesi görülür fakat Batı Türkçesindeki gibi bir yuvarlak vokalli hali görülmemektedir. Divan’da yuvarlak vokalli haline yalnızca 150/1 numaralı yerde rastlanmaktadır. Divan’da hem +IIG şekli hem de G# erimenin görüldüğü +II şekli görülmektedir. M. Lutfi Divanı’nda görülen örnekler: irkli (1), közli (1), miñizli (3), yarlı (2) ve ağızlı (1).

“iy şanevber **boyu** dilber fikr-i hicrân kıılmağıl
şevķ otında min gedâni asru biryân kıılmağıl” (MLD-150/1)

“ni **belâliğ** közi bar kim ‘ aķl u dîn yağmasına
uyğatur her güşedin yüz fitneni ĥ’âbı anıñ” (MLD-134/4)

“ay qaraķçı **közli** dilber eyle bil

Adres | Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com

e-mail: editor@rumelide.com,

tel: +90 505 7958124

phone: +90 505 7958124

cân ayamin sin kibi cânânedin” (MLD-457/1)

2.2. -An

Kâşgarlı'nın Oğuz Türkçesi özelliği olarak belirttiği eklerden biridir. Bu eke Çağatay Türkçesinde Oğuz Türkçesinin etkisiyle nadiren -An şekliyle rastlanmaktadır (Argunşah, 2018, s. 177). M. Lutfî Divanı'nda hem -Gan hem de g/ yutulmanın görüldüğü -An şekliyle karşılaşılmaktadır. Divan'da -An şekli kaçan (20), çiçen (1) ve bilen (3) örneklerde geçmektedir.

“kim seniñ nâzûk teniñni kördi sağındı ħarîr
muṭṭalı‘ **bolğan** velî köñlüñge sindân atadı” (MLD-330/3)

“**kaçan** ki ġamzesi köz ħanıma ħara ħılsa
ħaṭâsız oġmı atar cânıma ħaṭâ ħılsa” (MLD-18/1)

“hecriñde tiler her dem ecel luṭfi-i miskîn
sinsiz **kiçüren** ‘ömrđin iy döst ni ħâşıl” (MLD-143/7)

2.3. -A

Eski Türkçede istek sıfat fiil eki -Gay ve seyrek olarak rastlanan -GA şeklindedir. Ekin, Batı Türkçesindeki şekli -A'dır (Korkmaz Z. , 1974, s. 28). Ekin Oğuz Türkçesindeki kullanım şekli M. Lutfî Divanı'nda da görülmektedir. Ekin bu şekli M. Lutfî çağdaşlarından ve Nevâyî'ye kadar azalarak devam etmiş, Nevâyî'den sonra terk edilmiştir (Karaağaç, Mevlânâ Lutfî Dîvân, 2020, s. 26).

M. Lutfî Divanı'nda görülen örnekler: bakayım (2), usanam, vasf iteyin, kılay, yazamin (3), aytay (5), aytayın, köreyin (2), alam (2), aytayın (6), köreyin (2), körey, tüşeyin (2), tutay (2), olayn, bireyin (4), sorayın, kılayın (2), almayın (2), tutayın, tartayın, öleyin, ilteyin, tökeyin, içeyin, kileyin, niteyin (8), bola (2), ħana, ola (13), sala (2), tigüre, yarıla, sora, yaħıla (2), tüşe, tarıla, bula, ħatıla (2) ve ayamin (3).

“kilse yüz miñ tümen elem sindin
ħöşturur kâm eger **alam** sindin” (MD-221/1)

“sindin ni temennâ **tutaym** mihr ü vefânı
kim kördi vefâ anda ki var ħüsn ü cemâl” (MD-313/2)

“la‘ luġğa ‘aħîħ oġşamas öz baġrın itip ħan
yaħşı **bola** almas belî çün aşlı yemendür” (MD-489)

2.4. -Ø+

Türkler, emir görevli bir fiilin 2. teklik şahıs eki asıl unsurunda -GI, 2. çokluk şahıs eki asıl unsurunda ise -ŋIAr ekini kullanır. Oğuz ve Kıpçaklar 2. teklik şahıs ekinde Ø (damga morfem), 2. çokluk şahıs ekinde ise -Iŋ ekini kullanır. Oğuz ve Kıpçaklar bir kişi için “bar” (git), birkaç kişi için “barıñ” (siz gidin) demektedir. Oğuz ve Kıpçaklar, diğer Türklerden farklı olarak çokluk eki +IAr morfemini kullanım dışı bırakır ve yerine +ŋIz ekini kullanır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014, s. 246).

M. Lutfî Divanı'nda emir sıfat fiilinin kullanıldığı örneklerle bakıldığında 2. teklik şahıs ekinde hem -GI hem de Ø (damga morfem) kullanımının bir arada olduğu görülür. M. Lutfî Divanı'nda emir sıfat fiilinin kullanıldığı örnekler:

Adres	Address
RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi	RumeliDE Journal of Language and Literature Studies
e-posta: editor@rumelide.com	e-mail: editor@rumelide.com,
tel: +90 505 7958124	phone: +90 505 7958124

“aqlım kitiben luţfi tiĝ dīvāne bolĝum **anlaĝıl**
‘işkişu kılıp köñlüm ili içre iñen ğavĝā kılır” (MD-97/7)

“luţfi saña cān asramış u ıaşd itedür hecr
ger cān tiler irseñ yite **körgil** burun andın” (MD-214/7)

“kişi ki öz cānıĝa ıaşd iter sini **sivsün**
daĝı iřikiñe **kilsün** belā kirek bolsa” (MD-13/5)

“başım eger hevāsıda barsa vefānı **koymaym**
gerçi nezāre tiĝmegey serv-ıadı nihālidin” (MD-218/1)

“zūlfün firākıdın bitiyin řenme-i didim
‘aql ayttı **başlama** ki uzundur ħikāyeti” (MD-286/3)

2.5. -AlI

Eski Türkçe döneminde -GAlI şeklinde olan ek Batı Türkçesinde -AlI şeklindedir (2021, s. 341). Çaĝatay Türkçesinde -GAlI şeklinde olan zarf fiil eki, bazı örneklerde G/ yutulma ile yer aldığından Oĝuz Türkçesindeki bir özellik olarak mevcut olur. Oĝuz Türkçesine yuvarlaklaşma yönüyle deĝil G/ yutulma yönüyle kesişen bir ektir. M. Lutfi Divanı’nda görülen örnekler: bolalı (2), tartalı (1), olturalı (1) ve yastanalı (1).

“kııl köz uçı nazār **bolalı** ĝussadın ħalāř
iy barça kıyĝu ehli közün řād-kerdesi” (MLD-271/2)

“bizni rakıbler öltüredür yok saña ħaber
ay vāy niçe **tartalı** ilter maĝālını” (MLD-353/5)

“kil igri **olturalı** daĝı igri sözleli
ki serv üzre kıāmetiñ ni belā kıldı cānıma” (MLD-488)

“ayaĝı ħāki üçün āsitāne **yastanalı**
ĝedāy himmetini kör ne taĝt u tār tiler” (MLD-68/2)

2.6. -(I)bAn

Eski Türkçeden sonra Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde de görülen zarf fiil eki -pAn’dır, ek Çaĝatay Türkçesinde -(I)p şeklindedir. Ekin, Oĝuz Türkçesindeki -(I)bAn şekli Çaĝatay Türkçesinde de görülmektedir (Kaymaz, 2004, s. 207). M. Lutfi Divanı’nda görülen örnekler: kıaçıban, boluban, olturuban, kıoyuban, alıben, uftanıban, kitiben, diben (3), kıçıben, körgüzüben ve körüben (4).

“iy serv-i ĝül’ izār yañakıñdın uftanıp
yabanĝa şehrdin **kıaçıban** lālezārür” (MD-85/3)

“ay kıbin ol dem ki irni sarı pervāz eyleseñ

Adres

Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com

e-mail: editor@rumelide.com,

tel: +90 505 7958124

phone: +90 505 7958124

bizni tigürseñ ni bolğay **alıban** bäl üstine” (MD-249/5)

“haddiñni bilmeyin mini sivdün **diben** yazğurmağıl
sin hem bilürsin ay bigim bir irkli sulţāndur köñül” (MD-153/2)

“bildiler yüzün **köruben** luţfi ĥālın sormayın
‘amm u ĥāşş u il ü kün dānā vü nādān yığladı” (MD-338/7)

2.7. +i-

Çağatay Türkçesinde +ir- cevher ek fiili, vezin gereği ve ayrıca Oğuz Türkçesinin de etkisiyle r/ sesinin erimesiyle +i- şeklindedir (Yücel, 1995, s. 52). M. Lutfi Divanı'nda görülen örnekler: i- (39) ve imes (45).

“ay kāşkī min **bolğayidim** allıda ĥādim
ta vaşl-ı teni bolğay idi bizge müyesser” (MD-58/4)

“hīç yerde qarārım **yokıdi** küyıda turdum
cennette muķīm oldum u dildāra yoluktum” (MD-180/4)

“ĥūr u ferişte vü perī ĥüsni aña **şebihimes**
vaĥdet üçün delil uşol şüret-i bimişālırür” (MD-71/2)

“merĥamettin **yıraķimes** sorsañ
kim yavuktur bu ĥastanıñ seferi” (MD-343/5)

2.8. +iñ

Çağatay Türkçesinde ilgi eki +nİñ şeklindedir, söz konusu ekin yanında Oğuz Türkçesindeki +iñ şekli de görülmektedir (Kaymaz, 2004, s. 206). M. Lutfi Divanı'nda görülen örnekler: kimiiñ, bizim, ādemiiñ, birlikiñ, vahdetiiñ, közleriñ, seniñ, lebiñ, tişiñ, iziñ ve Őināyetiñ.

“rāyiñ oldur kim mini öltürseñ ammā fikr kııl
āĥiri bolur peşimān **ādemiiñ** ĥöd rāyesi” (MLD-274/4)

“iy ikki cihān **birlikiñ** işbātına gūyā
zerrāt-ı cihān mazĥārıda kün kibi peydā” (MLD-1/1)

“**lebiñ** leĥāfetidin bes ki fehm kııldı uyat
ölüm kara zulemāt içre kirdi āb-ı ĥayāt” (MLD-29/1)

“işikiñizdin yıraķ bolsa köz bolur giryān
iziñ tozı maña yüz tütüyādın artuķırür” (MLD-100/2)

2.9. +A

Çağatay Türkçesi döneminde yönelme hal eki +GA ve +KA halindedir. Çağatay Türkçesinde görülen +A şeklindeki örnekler Oğuz Türkçesi özelliğidir (Argunşah, 2018, s. 147). M. Lutfi Divanı'nda görülen

Adres | Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com

e-mail: editor@rumelide.com,

tel: +90 505 7958124

phone: +90 505 7958124

örnekler: ağyāra, aşıklara, aya, cana, cerāhata, kırbāna, sultāna, miskinlere, hastalara, kemāle, şubha, tile, vebāle ve yāra.

“baqtı tā esrük közün **ağyāra** hālimdür ħarāb
қан yutarmin tā lebiŋga tigdi sāgar ilgidin” (MD-203/5)

“luţfiġa boldı belā ol saçı ‘ anber firġatı
ārī ārī kimirür ‘ **aşıklara** hicrān belā” (MD-10/6)

“firāķıŋ zulmidin dād istemekke
seniŋ tiġ nāzenin **sultāna** kildim” (MD-170/2)

“dem-i ‘ isā ki birürirdi şifā **hastalara**
bu dem irniġdedurur derdime kıl dermānsın” (MD-186/3)

2.10. +I

Köktürkçede kullanılan +(I)g belirtme hal eki, Oġuz Grubu Türk Şivelerinde G# erime ve y türeme ile +(y)I şeklindedir (Gülsevin, 1998, s. 4). Çaġatay Türkçesinde yaygın olarak kullanılan ek +nI şeklindedir fakat bazı örneklerde Oġuz Türkçesi özelliġi olarak +I şekli de görölmektedir (Argunşah, 2018, s. 145). M. Lutfi Divanı’nda görölen örnekler: intizārı, kararı, ħumārı, nāzi, nūrı, iŋtibārı, baġrı, kaşları, şıŋārı, ġüsarı, süvārı, lālezārı, kanımı, yolu ve varaķları.

“yüzünñüŋ arzūsı vü ħurraŋ **intizārı** bile
başım aķardı vü köñlüm hem ol **kararı** bile” (MD-21/1)

“**kaşları** baş bir kılip ġamzesi birle keŋeşip
Birisi naķd-ı dīn alıp özgesi kaşd-ı cān iter” (MD-73/2)

“ġül öġrenür oġşar çemen-ārāylik andın
büstānda **varaķları** perākende degölmü” (MD-231/3)

2.11. +IA

Çaġatay Türkçesinde vasıta hal eki +(I)n şeklindedir bazı örneklerde +IA şeklinde Oġuz Türkçesindeki şekliyle karşılaşılmaktadır (Kaymaz, 2004, s. 206). M. Lutfi Divanı’nda bu ekin örneğine yalnızca 110/6 numaralı beyitte rastlanmaktadır.

“iy hecr kiter **yaşıla** közüm qarasını
közni niteyin devlet-i didār tapılmas” (MD-110/6)

2.12. +n

Çaġatay Türkçesinin karakteristik özelliklerinden biri 3. şahıs iyelik ekinen sonra gelen prominal teklik ekinin (+n) kullanılmamasıdır. Eke, manzum yerlerde vezin gereġi yer verildiġi göröür (Yücel, 1995, s. 66). Kaymaz (2002, s. 160), metinlerde görölen ekin Oġuz Türkçesi etkisiyle kullanıldığını belirtir. M. Lutfi Divanı’nda prominal teklik ekinin kullanıldığını örnekler: +n (74); ulusındın, hayāsındın, cādusındın, arasındın, hevesindin, badesindin, uyġusında, fitnesindin, cefasında, kaşasında, mübtelāsında, arasında, deryāsında, temennāsında ve ayinesinde.

Adres

Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com

e-mail: editor@rumelide.com,

tel: +90 505 7958124

phone: +90 505 7958124

“közüm kara bāğında tüşüp hayl-i hayâliñ
bir lahza imes hâli yaşımniñ **arasımdın**” (MD-217/4)

“raqı̄b köziçe sürseñ meni köñül üzmen
ki maşlahat köp irür hüşn ili **cefâsında**” (MD-245/4)

“közdin qarâkı salğalı öz **mübtelâsını**
ni aqın özge kördi kişi ni qarâsını” (MD-349/1)

2.13. Geniş Zaman

Çağatay Türkçesi metinlerinde geniş zaman 1. şahıs teklik ve çokluk eki -(A/U)r+men ve -(A/U)r+biz olarak yer alır. Bu dönemde aynı zamanda 1. şahıs teklik eki için Batı Türkçesinin Azerbaycan Türkçesinde yer alan -(A/U)r+Am şekli ve 1. şahıs çokluk eki için de Batı Türkçesindeki -(A/U)r+Iz şekli görülmektedir. Geniş zamanın -mA-s şahıs eki şeklindeki olumsuz örnekleri yanında Oğuz Türkçesinde görülen -mA-z+Am ve -mA+n şekli de görülmektedir (Kaymaz, 2004, s. 204). M. Lutfi Divânı'nda görülen örnekler: -(A/U)r+Am (26) ve -mA+n (23).

“sözlemek boldı bitig birle vü körmek uyquda
korqaram kim lutfi hâli bolmağay mundın beter” (MD-67/5)

“âlem sini sivgüçidurur gerçi demâdem
haqdın **tilerem** min ki barı düşmeniñ olsun” (MD-210/4)

“özgedin **kılman** şikâyet kim ‘azizim közide
otqa tüşkür bu köñüldür lutfini h'âr eylegen (MD-193/7)

“ilgin öpüp ayakına köñlek yiñi tüşer
bilmen anıñ başında dağı ni hayâli bar” (MD-57/4)

3. Kelime Kadrosu

Oğuz Türkçesinden ödünçlemeler konusu esas itibarıyla hali hazırda çalışılmaya devam edilen ve nihayetinde ortaya konulan tasarruf her araştırmacının kendi kaleminde ele aldığı şekilde olduğundan çalışmanın bu başlığında yer verilen örneklerle dikkatle yaklaşmak gerekmektedir. Konuya dair Gülsevin (2010, s. 73) Oğuz Türkçesi özelliklerinin Türkologlar tarafından belirlenmediğini ve “unsur” şeklinde ifade ettiği özelliklerden hangilerinin Oğuz Türkçesi olduğunu anlamak için malzemeye çok yönlü bakılması gerektiğini belirtir.

Çalışmanın bu başlığı Ercilasun ve Akkoyunlu (2014) Kâşgarlı Mahmud Divânı Lugâti't-Türk Giriş-
metin-çeviri-notlar-dizin ile Hazar'ın (2011) Çağatay Türkçesinde Oğuzca özellikler ve benzerlikler adlı eserlerinde yola çıkılarak ele alınmıştır (Tablo 1).

Tablo 1: Mevlânâ Lutfi Divânı'nda kelime kadrosu kapsamında tespit edilen kelimeler ve sıklık

ağ (12)	alma “elma” (6),	anjla- (13)
ayağ “kadeh” (1)	ayrı- (2)	ayru “ayrı” (1)
bağış (2)	bigin “gibi” (23)	bitig “muska” (1)

Adres | Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124

boy “kabile, kavim” (10)	di- “de-” (156)	digin “değin” (1)
digül “değil” (2)	dudağ (11)	imdi “şimdi” (21)
işen “çok” (3)	kat “yan, huzur, ind” (2)	oşşaş “benzer” (1)
otur- (2)	sor- (29)	uyhu “uyku” (4)
yağı “düşman” (2)	yağşı “güzel, iyi” (35)	yulduz “yıldız” (5)

3.1. aķ (12)

“niçe nār tig yañaķıñdın kızıl otķa yanar cānım

aķ alma tig saķaķıñdın sorarģa yoķ hiç imkānım” (MD-179/1)

3.2. alma “elma” (6)

“idgüturur irte yüzüne baķķalı fālım

bihraķirür **alma** saķaķıñ körgeli ģālım” (MD-160/1)

3.3. aņla- (13)

“tali‘ imniñ şūr iģenini min andın **aņladım**

kim süçüg söz birmey öltürdi lebiñ ‘ amdā mini” (MD-301/6)

3.4. ayağ “kadeh” (1)

“maĥmūr közleriñ kibi mest eylegen mini

şol sākī-i elest içürgen **ayağıdır**” (MD-94/5)

3.5. ayrıl- (2)

“işikiñ itidin **ayrılğanımmı** tut ma‘ zūr

hemşe kimni felek koydı i‘ tibāri bile” (MD-21/4)

3.6. ayru “ayrı” (1)

“ol kuyayş yüzüñdin **ayru** yañı ay tig bolmışam

kim ģalurģa özge yoķtur bir zamān tābım meniñ” (MD-129/5)

3.7. baķış (2)

“āşıkķa cān bağışlar uşol köz **baķış** bile

ösrükler içre közüñe hiç kim ģarif yoķ” (MD-119/3)

3.8. bigin “gibi” (23)

“bir katıķ cānlık cihānda körmedim köñlüm bigin

kim çiker cevr ü burunķı ‘ ahd u peymānındadır” (MD-60/5)

3.9. bitig “muska” (1)

“sözlemek boldı **bitig** birle vü körmek uyķuda

ķorķaram kim luţfi ģālı bolmağay mundın beter” (MD-67/5)

3.10. boy “kabile, kavim” (10)

“ay cān çemeni içre **boyı** serv-i revānım

vālihür ol şuretiñe cān u revānım” (MD-165/1)

3.11. di- “de-” (156)

“iy mīm ağızlı biliñe köñlüm ģoyup didim

Adres

Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com

e-mail: editor@rumelide.com,

tel: +90 505 7958124

phone: +90 505 7958124

rahmım kilür ki kılça bilin yüki kâf irür" (MD-101/4)

3.12. digin "değın" (1)

"yüzünge tekye kılıp zülf kiçe tańga **digın**
uzun uzağ mini vaşfıda kışşa-ğ'ân kıldı" (MD-366/2)

3.13. digül "değil" (2)

"eger barur min iligtin mağall-i 'ayb digül
ki fitneler bar uşol ğamze merğabâsında" (MD-245/3)

3.14. dudak (11)

"bolur cânım su vü ot tig tutaşur
çü yâdımgâ kilür şirîn **dudakı**" (MD-137/4)

3.15. imdi "şimdi" (21)

"cândın köğül üzgin **imdi** luşfı
çün ħâşılı yoğturur serencâm" (MD-178/7)

3.16. inen "çok" (3)

"kişini eylese şayd ehl-i ħüsn şüğluğı
kul itti pāk iteki vü inen ħayâsı mini" (MD-358/5)

3.17. kat "yan, huzur, ind" (2)

"**kat kat** yürekim bağladı kan ğonce meñizlig
bu derd-i dilimni gül-i ħandânıma aytıñ" (MD-132/3)

3.18. oğşas "benzer" (1)

"nerğis közünün oğşası kıysı çemende bar
yüzün tarâveti kaçan iy gül semende bar" (MD-95/1)

3.19. otur- (2)

"**otursanız** nefesî gül yığacı astında
şabâ çü kopsa gül üstinde barça gül saçılır" (MD-70/3)

3.20. sor- (29)

"merğamettin yıraķimes **sorsañ**
kim yavuğtur bu ħastanıñ seferi" (MD-343/5)

3.21. uyğı "uyku" (4)

"tuş boldı kıyâmet kim ol mâhlikâ koğtı
ösrük közi **uyhudın** kiç koğtı belâ koğtı" (MD-317/1)

3.22. yağı "düşman" (2)

"cânımgâ tiggen ol kıara köz mekr ü âlıdur
köñlüm ilin tiler bu meger **yağı** mâlıdur" (MD-52/1)

3.23. yağı "güzel, iyi" (35)

"iy seniñ cevr ü cefañ mihr ü vefâdın yağısırağ
ol seniñ ay tig yüzün bolsun yaman közdin yırağ" (MD-116/1)

Adres

Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com

e-mail: editor@rumelide.com,

tel: +90 505 7958124

phone: +90 505 7958124

3.24. yıldız “yıldız” (5)

“ay u kün **yıldız** bigin yerge özin salmağ tiler

çıkşa hırkadın birer ol mäh-ı tábânım meniñ” (MD-141/6)

Sonuç

Türk dilinin Karluk (Doğu) Şive Grubu içerisinde yer alan Çağatay Türkçesi yazı dili Türk Dili ve Edebiyatının gelişmesinde önem arz eden tarihi şivelerden biridir. Bu dönemde ele alınan eser, pek çok çağdaşı ve çağından sonrası da dahil yazarları etkilemiş olan Mevlânâ Lutfî'nin Divanı'dır. Lutfî, esas şöhretini Divan adlı eserinden almıştır. Eserinin önemi, Oğuz ve Kıpçak Türkçesi özelliklerini içermesinden gelmektedir. Çalışmada, Mevlânâ Lutfî Divanı'nda Oğuz Türkçesinden Ödünçlemeler konusu ele alınmıştır.

Çalışmada ses bilgisi, şekil bilgisi ve kelime kadrosu olmak üzere üç başlıkta ele alınarak tespit edilen bulgular şunlardır:

Çalışmanın ses bilgisi (fonetik) başlığında; #b>#m değişimi, #b>#Ø yutulma, yuvarlaklaşma, #t>#d değişimi, G>Ø değişimi, d/>y/ geçişme, k>h değişimi, #y yutulma, ğ/>v/ dudaklılaşma, l/ erime ve r/ erime olmak üzere Oğuz Türkçesinden ödünçleme olduğu tespit edilen on bir (11) alt başlığa yer verilmiştir.

Çalışmanın şekil bilgisi (morfoloji) başlığında; +II, -An, -A, -Ø+, -All, -(I)bAn, +i-, +iñ, +A, +I, +IA, (+n) ve geniş zaman olmak üzere Oğuz Türkçesinden ödünçleme olduğu tespit edilen on üç (13) alt başlığa yer verilmiştir.

Çalışmanın kelime kadrosu başlığında; ağ (12), alma “elma” (6), anla- (13), ayağ “kadeh” (1), ayrıl- (2), ayru “ayrı” (1), bağış (2), bigin “gibi” (23), bitig “muska” (1), boy “kabile, kavim” (10), di- “de-” (156), digin “değin” (1), digül “değil” (2), dudak (11), imdi “şimdi” (21), inen “çok” (3) kat “yan, huzur, ind” (2), oñşaş “benzer” (1), otur- (2), sor- (29), uyhu “uyku” (4), yağı “düşman” (2), yañşı “güzel, iyi” (35) ve yıldız “yıldız” (5) olmak üzere Oğuz Türkçesinden ödünçleme olduğu tespit edilen yirmi dört (24) alt başlığa yer verilmiştir.

Bir ekin işlevinin belirlenmesinde şekil odaklı bir bakış açısından uzak işlev odaklı bir bakış açısı dikkate alınır. Çalışmanın şekil bilgisi (morfoloji) başlığı, Türk dilinin ekleşme dizisinin karşıtlık düzeni içerisinde önemli bir karşıtlık olarak görülen morfofonetik ve morfonemik karşıtlık ışığında işlev odaklı bakış açısıyla ele alınmıştır. Bir ekin işlevinde şekil odaklı bakış açısı yerine ekin geçtiği bağlam ve çerçevesi öncülüğünde işlev odaklı yaklaşım benimsenmiştir.

Çalışma, Çağatay Türkçesi dönemi metinlerinde Oğuz Türkçesinden bir ödünçlemenin olup olmadığını ve bu dönem metinlerinden biri olan Mevlânâ Lutfî Divanı'nda varlığının sorgulanması amacına hizmet etmesi bakımından önem arz etmektedir. Araştırmanın nihayetinde; Oğuz Türkçesi etkisinin ilgili dönemi ve dönemi temsil eden eserde mevcut olduğu çıktısına ulaşılmıştır. Çalışmada ele alınan her başlık titizlikle incelenmeye çalışılmış ve çalışmada gözden kaçan bilgiler olsa dahi ilerideki çalışmalarda bu eksikliğin giderilmesi arzu edilmektedir. Çalışma, alanyazına Çağatay Türkçesi döneminde Oğuz Türkçesinden Ödünçlemelerin varlığına dair bir probleme çözüm sağlayacak kaynaklardan biri olması temennisiyle sunulmuştur.

Öneriler

- Çağatay Türkçesi döneminde Oğuz Türkçesinden Ödünçlemelerin varlığının anlaşılması noktasında Çağatay Türkçesi döneminde konuya bulgular sunacak eserler incelenerek kapsamlı çalışmalar gerçekleştirilebilir.

Adres

Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com

e-mail: editor@rumelide.com,

tel: +90 505 7958124

phone: +90 505 7958124

- Oğuz Türkçesinden Ödünçlemelerle ilgili alanyazında hangi özelliklerin bir ödünçleme özelliği gösterip göstermediği konusunda araştırmacılar tarafından konuya dair kalıcı çözümler sunulurak problemin varlığını ortadan kaldıracak adımlar atılmalı.

- Farklı zaman ve/ veya mekânlarla ait dil özelliklerinin eş zamanlı bir araya gelerek tabaklaşma ve bunun da bir ödünçleme tabakası gösterdiği hususiyetler, her bir yazı dili grubunda detaylı bir şekilde incelenmeli ve Türkoloji sahasına katkı sunmalıdır.

Kısaltmalar Listesi

- b. : Baskı
 BN : Bursa Nüshası
 DLT : Dîvânü Lugâti't-Türk
 GN : Gotha Nüshası
 LN : Londo Nüshası
 M. : Mevlânâ
 PN : Paris Nüshası
 s. : sayfa
 TN : Tahran Nüshası
 ÜN : İstanbul- Üniversite Kütüphane Nüshası
 vb. : Ve benzeri

İşaretler Listesi

- + : İsmeye bağlanmayı, isim kategorisini gösterir
 - : Fiile bağlanmayı, fiil kategorisini gösterir.
 Ø : Bir gramer unsurunun, telaffuz edilmeyen ancak fonksiyonu korunan şeklini temsil eder.
 : : Birbirini karşılayan ses ya da şekil unsurlarının denkleği gösterir.
 / : Kök ünlüsünden sonra gelen sesi gösterir.
 # : Bulunduğu sesin baş başında ise kelime başını, sonunda ise kelime sonunu gösterir.
 >> : Gösterilen istikametteki gelişmelerin ya da değişimlerin birden fazla olduğunu gösterir.

Kaynakça

- Akar, A. (2021). *Oğuzların Dili-Eski Anadolu Türkçesine Giriş*. İstanbul: Ötüken Yayınları
 Argunşah, M. (2018). *Çağatay Türkçesi* (5 b.). İstanbul: Kesit Yayınları.
 Atalay, B. (1985). *Divanü Lûgat-it-Türk tercümesi* (Cilt I-IV). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
 Eckmann, J. (2021). *Çağatayca el kitabı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
 Ercilasun, A. B. (2015). *Oğuz Adının Etimolojisi. V. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri* (s. 15-20). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
 Ercilasun, A. B. (2016). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi* (17 b.). Ankara: Akçağ Yayınları.
 Ercilasun, A. B., ve Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't-Türk Giriş-metin-çeviri-notlar-dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
 Ergin, M. (1971). *Azeri Türkçesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Adres | Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com

e-mail: editor@rumelide.com,

tel: +90 505 7958124

phone: +90 505 7958124

- Ergin, M. (2021). *Türk dil bilgisi* (3 b.). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Gülsevin, G. (1998). Köktürk Bengü Taşlarındaki Oğuzca Özellikler. *Kardeş Ağızlar (Türk Lehçe ve Şiveleri Dergisi)* (7), s. 12-18.
- Gülsevin, G. (2010). Oğuzca Olmayan Türk Lehçelerindeki Oğuzca Unsurlar. *Turkish Studies*, 5(1), s. 57-76.
- Güneş, İ. (2023). Yusuf Emîrî Divanı'ndaki Oğuzca Unsurlar. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), s. 492-512.
- Hazar, M. (2011). Çağatay Türkçesinde Oğuzca özellikler ve benzerlikler. *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, 4(1), s. 31-63.
- Karaağaç, G. (2020). *Mevlânâ Lutfî Dîvân* (2 b.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaymaz, Z. (2002). Hoca Ahmet Yesevî'nin Hikmetlerindeki Oğuz Türkçesi unsurları. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* (139), s. 155-162.
- Kaymaz, Z. (2004). Çağatay Türkçesindeki Oğuzca Unsurlar Üzerine. (s. 204-210). Öskemen/Kazakistan: C. Amanjolov Okuvları- 2004 Attı Halkaralık Gılımı –Praktikalik Konferentsiyanın Materialları.
- Korkmaz, Z. (1974). Eski Türkçedeki Oğuzca belirtiler. *Türkoloji Dergisi*, 6(1), s. 15-30.
- Korkmaz, Z. (1974). Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler. *Türkoloji Dergisi*, 6(1), s. 15-30.
- Korkmaz, Z. (1995). Kaşgarlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar Dergisi*, s. 3-19.
- Korkmaz, Z. (2010). Oğuz Türkçesinin Tarihi Gelişme Süreçleri. *Turkish Studies*, 5(1), s. 1-41.
- Korkmaz, Z. (2020). *Türkiye Türkçesinin temeli Oğuz Türkçesinin gelişimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özkan, M. (1995). *Türk Dilinin gelişme alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Saka, G. (2011). *Batı Türkçesinde G# ve VGV değişmelerinin tabaka ve tabakalanmaları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Sümer, F. (1972). *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları* (2 b.). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Turan, Z. (2020). *Orta Türkçenin Mukayeseli Grameri*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans Dersi Basılmamış Ders Notları.
- Turan, Z. (2023). *Türk Dilinin Ses Bilgisi*. Sakarya: İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Lisans Dersi Basılmamış Ders Notları.
- Türk, V., Doğan, Ş., ve Şerifoğlu, Y. (2016). *Tarihî Türk Lehçeleri Eski Anadolu Türkçesi Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2021). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (12 b.). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yücel, B. (1995). *Bâbü'r Dîvânı (Gramer-metin- sözlük-tıpkıbasım)*. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Adres | Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com

e-mail: editor@rumelide.com,

tel: +90 505 7958124

phone: +90 505 7958124